

Da rakkeren flyttede fra Outrup til Dejbjerg

Af Per Lunde Lauridsen

Fortællingen om rakkerne har en stærk tradition i Dejbjergområdet nord for Skjern. På Bundsbæk Mølle er der normalt en udstilling om emnet, og i Bjørnemosen er det såkaldte "Rakkerhus" genopført. Der er blevet gennemført mange historiske vandringer i området mellem Bundsbæk og Dejbjerg Hede, hvor der bliver fortalt om denne gruppe af mennesker, som levede i udkanten af samfundet helt op til starten af 1900-tallet. Rakkerne eller natmændene og deres familier blev opfattet som urene og uærlige på grund af deres arbejde med at flå selvdøde dyr, hjælpe bøddlen med afstraffelser og med tømning af latriner m.m. Derfor havde denne gruppe ikke normalt samkvem med resten af befolkningen. Det resulterede i langdistancerelationer mellem rakkerfamilier rundt om i hele landet. Denne artikel vil omhandle denne del af emnet.

I Dejbjerg blev der i 1600-tallet ansat en rakker ved navn Niels Clemmensen. Han skulle efter overleveringen have været soldat i hæren. Grunden til, at han deserterede derfra, skulle have været, at han blev enkemand. Da han ikke kunne passe sine børn samtidig med at være soldat, valgte han efter sigende at forlade hæren. Dette blev selvfølgelig ikke accepteret af militæret, og han blev eftersøgt og ville få en voldsom fysisk afstraffelse, hvis han blev pågrebet. Det fortælles, at han i desperation valgte at drage sin sabel og begynde at flå en gammel mager og udslidt død hest, som lå i vejkanten, for derved at gøre sig selv uren. Denne æresfortabende gerning kunne aldrig genoprettes, og da hæren ikke kunne bruge uærlige soldater, blev Niels opgivet. Fortællingen er fra en levnedbeskrivelse af eller ved Christen Simonsen, Stauning.¹ Han var født i

slutningen af 1700-tallet og havde informationerne fra sin oldefar. Fortællingen underbygges af, at der er flere fortællinger om netop soldater, som vælger rakkerarbejdet frem for det hårde liv i militæret. Ud over denne "stamfader"-fortælling, kendes der ikke yderligere informationer om Niels Clemmensen – bortset fra at han skulle have bosat sig i området med stednavnet Leding. Det var et hedeområde tæt på Bundsbæk Mølle.

Sønnen Jens Nielsen overtog faderens arbejde på et tidspunkt i starten af 1700-tallet. Jens var blevet gift med Anne Marie Joensdatter, hvis fader var natmand i Ulvig ved Holbæk på Sjælland. Informationerne er få, og vi møder

Det rekonstruerede "Rakkerhus" i Bjørnemosen ved Bundsbæk Mølle.

først familien i arkiverne i 1723, da en konflikt opstod i sognet. I dette år sendte rakker Jens Nielsen et af sine børn i den lokale skole i landsbyen Gammel Dejbjerg, hos degen Daniel Pedersen.

I begyndelsen af 1700-tallet havde statsmagten udsendt flere lovgivnings-rescripter angående rakkerarbejdet. Målsætningen var, at få bønderne til selv at udføre arbejdet for derved at opløse de fordomme der var mod fx at få selvdøde dyr. Motivationen bag disse påbud var sandsynligvis, at rakkergruppen skabte større og større problemer for samfundet. Det forhold, at ingen ordentlige mennesker ville ansætte unge rakkerbørn, resulterede i en voksende gruppe af omstrefende og arbejdsløse "rakkerpack", som udgjorde en trussel mod lokalsamfundene. I 1717 skrev amtmand Lund, Lundenæs og Bøvling amter (det som i 1794 blev til Ringkøbing Amt), en detaljeret beskrivelse af problemstillingerne til det kongelige kancelli.² Heri beskrev han den omvandrede gruppe af rakkerpack og natmandsfolk, som ugudelige og truende mod befolkningen. Sagen går videre til stiftamtmandene. Der er ingen tvivl om at emnet var på dagsordenen på højeste sted.

Det kan tænkes, at Jens Nielsen ønskede, at hans børn skulle lære at læse og skrive for at kunne blive gode kristne borgere og lære Luthers katekismus. Måske ville han give sine børn en bedre fremtid end at blive omvandrede ugudelige rakkerpack, som end ikke kunne deres fadervor. Det kan også være at han havde fornemmelsen af, at der ikke var en fremtid i at blive rakker, hvis bønderne fulgte lovgivningen og begyndte at få deres egne selvdøde dyr. Men beslutningen skulle vise sig at tage en anden drejning, end Jens Nielsen havde håbet.

Da rakkerens barn kom i skole, valgte alle de andre skolebørns forældre at trække deres børn hjem og holde dem væk fra skolen. Da sognepræst J.K. Lang havde ansvaret for skolen, blev han involveret i sagen. Han tog kontakt til alle forældrene for at finde en løsning. Konflikten bestod i, at ingen af forældrene ville have, at deres børn skulle gå i skole med rakkerens barn. Den urenhed og uærlighed,

som rakkerfamilien var blevet besmittet med, kunne i befolkningens øjne overføres til dem og deres børn. Blev man på nogen måde associeret med rakkerne, faldt ens status og rygte – dvs. ens ære eller ærbarhed. Æren og det gode navn og rygte var vigtigere end noget andet i 1700-tallet – kun overgået af troen på det kristne budskab. Var ens ære blevet beklippet, kunne man miste muligheder for et godt ægteskab, en god fæstegård eller nogen form for rolle i samfundet. Derfor turde ingen af skoleelevernes forældre lade deres børn gå i skole med rakkernes børn. I samtalerne mellem præsten og forældrene kommer der mange forskellige versioner af denne begrundelse. Bonden Peder Mortensen beskrev det mest tydeligt med udtalelsen om at hans børn: "iche skal gaa i floch med Nat Mandens Børn". Det var ikke kun i Dejbjerg, denne situation opstod. Der kendes lignede skolesager fra købstæderne Århus og Randers i samme periode. Resultatet blev, at rakkerens børn ikke blev accepterede som elever i skolen.

Enden på det hele blev, at Jens Nielsen to år efter i 1725 opgav sit arbejde og bolig i Dejbjerg sogn. Han valgte det omstrefende liv. Måske fordi han var blevet desillusioneret over fremtidsmulighederne som rakker. Det kan også skyldes, at han blev opsagt som rakker af den nye godsejer i sognet. I 1724 købte Christian Krarup godset Dejbjerglund af kommandør Hans Kaas til Rybjerg i Velling.

Hermed begynder historien om relationerne mellem Dejbjerg og Outrup. Christian Krarup stammer formodentlig fra Krarup i Hodde sogn, hvor hans morfar Hans Larsen Krarup var bonde. Det er vigtig for historien at vide, at morfaderens broder Christen Larsen Krarup drog til København og blev kornskriver på proviantgården ved Københavns Slot. Senere blev han handelsmand og derigennem meget rig. Pengene lånte han ud til blandt andre herremænd, med pant i deres godser. Derved blev han godsejer af Vindumovergaard på Viborgeggen. Denne hovedrige Christen Larsen Krarup fik ingen børn. Grandnevøen Christian Krarup var født i 1699, kort efter faderens død, og måske derfor tog godsejeren den unge mand til sig på godset. Christian blev som

18årig student ved Viborgs katedralskole i 1717, hvorefter han valgte landbrugsvejen. Han blev samme år forpagter af Søviggaard i Outrup.³

I 1717 havde adelsmanden Etatsraad Ole Krabbe købt Søviggaard for den medgift, han havde fået, da han giftede sig med en rig købmandsdatter fra Viborg. I den forbindelse må han have ansat Christian Krarup som forpagter. Samme år blev der udskilt en jordlod fra Søndertang til en natmand.⁴ Dermed virker det som om, det er første gang der engageres en rakker til godset. Amtmand Lund havde samme år tydeliggjort, at det i Vestjylland var proprietærene – dvs. godsejerne, som anviste rækkerne bopladser på udhederne. Det passer overens med mange af de kendte relationer mellem hovedgårde og natmandshuse. Ved

Lemvig var det godset Kappel, som ansatte rakkeren, og ved Skive var det Estvadsgård. Det underbygges ligeledes ved, at det ofte var godsejeren og dennes familie, der stod fadder ved rakkernes barnedåb.⁵ Opgaven som Christian Krarup ønskede, at denne rakker skulle udføre, var at være "Skorstensfejer og Natmand og forrette alt deslige paa Søvig uden Betaling".⁶

Manden som blev ansat til dette hed Jørgen Christensen. Han kan være den Jørgen, som blev født i Rønbjerg ved Skive i 1694, søn af natmand Christen Nielsen Natmand i Rønbjerg. Han blev i 1715 gift med Else Jørgensdatter i Estvad Kirke. I 1717 var de klar til at overtage et rakkerembede i Outrup. Grunden til at forpagteren Christian Krarup ønskede en rakker tilknyttet godset var formentlig, at godset havde store

Søviggaard.

Kort over stedet hvor de tre sogne mødes og hvor rakkeren byggede Kvembjerghus.

engarealer og dermed mulighed for stort kvæghold. Til opgaverne med at kastrere tyre til stude, få selvdøde dyr fx på grund af kvægpest og lignende var det nødvendigt med en rakker – for disse opgaver fandt bønderne urene og uærlige. En effektiv drift af et kvæggods krævede derfor en rakker.

Da kommandør Hans Kaas satte godset Dejbjerglund til salg, må Christian Krarup have følt sig klar til at påtage sig opgaven som godsejer. Hans grandonkel ved Viborg

døde barnløs, og hans formue blev uddelt til blandt andre hans brors efterkommere. Via denne arv kunne Christian Krarup i 1724 købe et gods og blive proprietær. Samme år var Christian blevet gift med Constance Bygum af Viumgård, og de var nu sammen klar til stifte familie i Dejbjerg. Denne Christian Krarup anses som stamfaderen til hele Krarupslægten i Danmark. En efterslægt som har sat markante spor i Danmark og i Vestjylland – og helt til dagens politiske landskab.

Den nye godsejer havde erhvervet sig et kvæggods ligesom Søviggaard, og fra optegnelser kan vi se, at Dejbjerglund gods i 1700-tallet havde et ganske stort dyrehold. Besætningens størrelse har vi ikke nogen direkte viden om, men omkring 1769 blev hoveriet for fæstebønder fastlagt, så bønderne var sikre i forholdet til deres herre. På dette tidspunkt berettes det, at Dejbjerglund havde et høavl på engene, som resulterede i ca. 500 vognlæs.⁷ Når man sammenligner dette med de andre hovedgårde i Vestjylland, er det en meget stor produktion af hør. Dette viser, at Krarup havde intention om at drive et gods med en stor studeproduktion til salg via drivvejen til de nordtyske markeder. På det tidspunkt var Jens Nielsen stadig rakker i Dejbjerg, men Krarup havde nye planer. I 1725 bliver der etableret et nyt rakkersystem i området. Sognene Skjern, Stauning og Dejbjerg-Hanning går sammen om at ansætte en ny rakker ved navn Jørgen Christensen. Der bliver opført et rakkerhus præcist i sogneskillet mellem de tre sogne i området med stednavnet Kvembjerg.⁸ At det netop var denne Jørgen Christensen underbygges af anden mundtlig overlevering, som Laurids Korsholm berettede i 1800-tallet,⁹ om at Jørgen kom fra Outrup ved Varde.

At det er en Jørgen Christensen som nævnes begge steder, at godsejeren er den samme, og at gamle Korsholm beretter det, gør det plausibelt, at det er samme rakker, der tales om. Christian Krarup må have været tilfreds med Jørgen Christensens indsats og sørgede derfor for at få ham med fra Outrup. I 1732 holdes der dåb over et af Jørgen Christensen Kvembjergs børn, og det er Christian

Krarup, som står fadder.¹⁰ Dette forhold kendes særligt de steder, hvor godsejer og rakker havde en form for relation. Sønnen Niels Jørgensen Kvembjerg bliver senere natmand i Bryndum ved Varde. Han har muligvis boet på kirkebolet i Forum.¹¹

Ansættelsesforholdet blev udarbejde i en overenskomst – en form for kontrakt. I en bevaret fattigprotokol fra Skjern sogn fra 1742 står der skrevet at “Natmanden Jørgen Christensen nyder korn efter vedtægt, som i Stauning og Deiberg saa og i Schiern”.¹² Hvad vedtægten mere præcist bestod i er derimod mere usikkert. De eneste informationer herom findes hos 1800-tallets mundtlige beretninger,

og det er med en vis usikkerhed, at disse vidner om rakkerens tidlige ansættelsesforhold. Ifølge beretningerne bestod arbejdsforholdene for rakkeren i, at gårdejerne betalte et årligt beløb for rakkerens tilstedeværelse mod en rimelig pris ved udførelse af enkeltarbejde.

Akkordbetalingen for de konkrete opgaver, som han udførte for den enkelte bonde, kom ud over den kollektive aflønning. Dermed var bønderne sikret fast og ordentlig udførelse af de ønskede funktioner, samtidig med at fællesskabet ikke betalte for de større gårdes hyppigere brug af bestillingen. Ifølge Jens Pallesen Fløe var den årlige betaling fra hver af sognenes bønder til rakker Jørgen

Original 1-kort for Allerslev, Outrup sogn fra 1768. Natmandens lod er overstreget ved en senere opdatering. Omtrent samme punkt er markeret på luftfoto.

Christensen Kvembjerg: 1 fjerdingsskar rug samt 1 brød, 1 stykke kød, 2 lys og ½ pægl brændevin op til Jul. Laurids Korsholm nævnte ligesom Fløe og Simonsen, at rakkeren skulle have ¼ skæppe rug, hvilket er det samme som ét fjerdingsskar, til jul samt en liden julegave. At hovedindtægten var korn underbygges af den tidligere nævnte fattigprotokol, og at beløbene med god sandsynlighed er korrekte for perioden omkring år 1800, støttes af Jens Jørgensen Kvembjergs søn Anders' udtalelser i 1847, hvor han berettede til Bølling-Nr. Herreds politi, at hans fader fik ét fjerdingsskar korn af hver mand i de tre sogne. Akkorden derudover var 12 skilling for at få ét stort dyr, det vil nok sige heste og kvæg. Sammenligner man med lønningerne for en vestjysk arbejdsmand på egen kost i perioden 1740-1760, som om sommeren var 12-16 skilling og om vinteren 10-12 skilling pr. dag, så fik rakkeren, hvad der svarede til en normal dagsløn for arbejdet.¹³ For at få en fornemmelse af, hvor stor den årlige indtægt var, har jeg undersøgt antallet af bøndergårde i de tre

Epitafium over Christian Krarup og frue i Dejbjerg Kirke opsat i 1928 af en apoteker Krarup fra Holbæk.

Rakkerbænke i Dejbjerg Kirke.

kirkesogne. Ud fra folketællingen i 1787 kan man udlede, hvor mange gårde der fandtes. Der blev nemlig differencieret mellem gårdmænd (gårdbeboere) og husmænd i folketællingerne for Dejbjerg og Skjern. Gennemgangen viste, at der i Dejbjerg var 32 gårde, Skjern 56 og Stauning 74 gårde. Det samlede antal var 162 gårdmænd. Den faste årlige indtægt ville ud fra disse forudsætninger blive omkring 700 liter korn, 162 stk. brød og kød, 324 lys og 81 pægl brændevin. For de penge skulle rakkerne udføre kastrering af deres kalve, lam og grise. Derudover kom akkorden.

I 1700-tallet klarede rakkerne sig for det de blev betalt for arbejdet. Der er ikke noget, som indikerer, at de havde økonomiske problemer. Men der var store kulturelle og sociale adskillelser og forskelle mellem den almene

befolkning og rakkerfamilierne. I Dejbjerg kirke findes stadigvæk bevarede rakkerbænke, hvor den udstødte familie var henvist til at sidde. Det kendes fra flere kirker rundt i Danmark fx i Gørding og Darum kirker. Denne adskillelse har medvirket til, at rakkergruppen udviklede sin egen kultur med traditioner og et særligt sprog kaldet skøjersproget. Jørgen Christensen Kvembjerg fik tilnavnet Loddel. Det var været ganske kompliceret at finde ud af, hvad dette betød. Den jyske ordbog kunne ikke hjælpe, og at det på tysk betyder alfons giver ikke rigtig mening. Men en redaktør fra Ordbog over det danske sprog kom med en udlægning der kan give mening – nemlig at det kan betyde “vandring”. Det passer godt på rakkergruppen og har nok betydet, at Jørgen ikke helt kunne undvære at vandre rundt og føle friheden fjernt fra det omgivende samfund.

Jørgen blev stamfaderen til Dejbjergrakkerne med tilnavnet Kvembjerg. Hans søn og sønnesøn fungerede som rakkere i området indtil starten af 1800-tallet, hvor behovet forsvandt. Hans oldebarn og tipoldebarn gik under Kvembjergnavnet, og Niels Kristian Kvembjerg Jensen boede i Rakkerhuset i Bjørnemosen bag Bundsbæk Mølle indtil 1930-erne, hvor betegnelsen “rakker” forsvandt i almindelig omtale, og en egentlig integration af gruppen i samfundet fandt sted.

Per Lunde Lauridsen kan kontaktes på pll@levendehistorie.dk

Noter

1. Poul Bjerger: Christen Simonsens Historier. *Aarvog for Dansk Kulturhistorie* 1893; J.P. Fløe: Træk af Natmændenes Liv i Jylland. *Samlinger til jydsk Historie og Topografi* bd. 2. 1868-1869.
2. Rigsarkivet, Danske Kancelli, Indlæg til Jydske Tegnelser, F20, Sag nr. 40.
3. Sten Krarup: *Hvem var forældre til Christian Krarup, Dejbjerglund?* Upubliceret artikel 2011; Lise Lund: Var Hans Thomesen og Inger Hansdatter Krarup forældre til Christian Krarup? *Personalhistorisk Tidsskrift* 2007, nr. 1, s. 89-104.
4. H.K. Kristensen: *Ovtrup Sogn i Vester Horne Herred*. Varde 1933-1935, s. 332.
5. Jeppe Aakjær: Rakkerhuset i Vroue. *Skivebogen* bd. 13, 1921, s. 103.
6. Kristensen, s. 445.
7. Per Lunde Lauridsen: *Rakkerne og Samfundet*. Upubliceret speciale, Københavns Universitet 2005, s. 40, 44 og 50; Esbern Jespersen: Hoveri i Vestjylland. *Hardsyssels Årbog* 1944, s. 5-78.
8. Samme konstellation med et rakkerhus i sogneskel fandtes også ved landsbyen Forum i Ribe Amt. Karl Hansen: Rakkerhuset i Forum. *Fra Ribe Amt* 1923, s. 79-81.
9. Joh. Faurischou: Gamle Laurids Korsholm. *Hardsyssels Årbog* 1916, s. 71-75.
10. Skjern Kommunekontor: Protocoll over de Fattiges væsen udi Schiern Sogn fra Skt. Mickelsdag Anno 1742, Afd. IV. b. Nr. 1.; Dejbjerg-Hanning sogns kirkebog.
11. Historisk Atlas.
12. Skjern Kommunekontor: Protocoll over de Fattiges væsen udi Schiern Sogn fra Skt. Mickelsdag Anno 1742, Afd. IV. b. Nr. 1.
13. Fløe kan have tallet på rugen fra Christen Simonsen, men de andre informationer har Simonsen ikke med. Desuden beretter Simonsen at de mindre gårde betalte i byg, en mindre værdifuld kornsort. Faurischou, s. 73; 6/9 1847, LfN, Bølling-Nr. Herreds politiprotokol, B081.